

Molnár Imre:

**Esterházy János és más felvidéki embermentők
üldözött zsidóság védelmében kifejtett tevékenységének főbb
dokumentumai
a II. világháború idején**

Az 1942-es esztendő Esterházy János politikai pályafutása egyik mérföldköveként jellemezhetjük. A szlovák parlament ebben az évben szavazta meg a szlovákiai zsidóság deportálását kimondó törvényt. Az 1942. május 15-én megszavazott 68. számú (alkotmánymódosító) törvény Németország után elsőként tette lehetővé a zsidók deportálását. A törvényt számos, a szlovák kormány által korábban meghozott rendelettel és jogszabállyal készítették elő. A zsidóság faji alapon való üldözése elsősorban német készítésre, náci példák alapján 1939 decemberében vette kezdetét, amikor a szlovák belügyminisztérium a zsidókat hivatalosan is a szlovák nemzet ellenségeivé nyilvánította.¹ A törvényesség látszataért néhány, a zsidóságot részben vagy egészében érintő ügyet a parlamentben is napirendre tűztek.² Ezek nagy része Esterházy János távollétében került elfogadásra. A zsidókérdés radikális megoldását a kormány vállalta fel az 1941. szeptember 9-én kiadott 198/1941 sz. törvénybe foglalt ún. „zsidó kódex kiadásával. A szlovákiai „Endlösung”, azaz a „végleges rendezés” programja az európai antiszemita törvénykezés egyik legszélsőségesebb dokumentuma, melyet a nürnbergi törvények alapján állítottak össze 280 §-ban. A rendelet tartalmazta a zsidókkal való érintkezés minden formájának elítélését is. Az ilyen személyt „fehér zsidó” jelzővel bélyegezték meg, s osztoznia kellett a zsidókra mért csapásokban is. A zsidóellenes törvények és jogszabályok a Szlovák Köztársaság akkori lakosságának négy százalékát, vagyis mintegy 89 ezer embert érintettek, akiket megfosztottak jövedelmüktől, vagyonuktól és addigi társadalmi státusuktól.³ A szlovák kormány már 1942. március 25-én elindította az első transzportot a Németország által megszállt lengyel területeken (Lublin, Auschwitz) létesített megsemmisítő táborok felé. A deportálások elől abban az évben mintegy 7000 személy menekült Magyarországra.⁴ A május 15-én elfogadott 68. sz. törvény alapján zajló „tömeges kitelepítés” során októberig kb. 5860, állampolgárságától és javaitól megfosztott szlovákiai zsidót szállítottak el Szlovákiából. Ekkor a deportálást a kormány a Vatikán és a szlovák püspöki kar nyomására leállította, s a zsidókat a továbbiakban a Szlovákiában létrehozott „zsidó munkatáborokba” szállította. 1944 őszén, a szlovák nemzeti felkelés leverése után újabb 14 ezer zsidót deportáltak Auschwitzba.⁵ A deportáláshoz az is hozzátartozott, hogy Szlovákia minden elszállított zsidóért 500 birodalmi márkát (azaz kb. 5000 szlovák koronát) fizetett Németországnak. „A

¹ Kamenec, Ivan: *Slovenský štát*. Praha 1992, 107–108. p.

² Daxner, Igor: *A „ludákság” a nemzeti bíróság előtt*. Bratislava 1961.

³ A zsidókérdés Szlovákiában. Graziano, Ingrid – Eördögh István: *Jozef Tiso és a szlovák holokauszt*, METEM, Budapest, 2006., 51–94. p.

⁴ Uo., 93.p.

⁵ Az *Endre-Baky-Jaross per*. Szerk.: Karsai László – Molnár Judit. Cserépfalvi, Budapest 1994, 487–488. p.

vagyonától, jövedelmétől, mindenféle megélhetési forrástól megfosztott zsidókat ugyanis az államnak kellett volna eltartania, így egy olyan kényszerhelyzet keletkezett, amit a szlovák állam csak a kitelepítéssel tudott megoldani. Szlovákia politikai vezetői több alkalommal is kérték Hitlertől a szlovákiai zsidóság befogadását. Kérésüknek az 500 márka fejpénz megadásával próbáltak nagyobb nyomatékot adni.⁶ Ezzel együtt, a szlovák politikai elit az árjásítás során jelentős zsidó vagyont tudott megkaparintani az államosítással együtt létrehozott gondnoksági, kurátori intézményen keresztül, illetve úgy, hogy a hatalom szétosztotta a zsidó vagyont azok között, akik ezt megszolgálták, vagy akiket erre érdemesnek tartott.⁷ A 68/1942-es számú törvény megszavazásakor – Peéry szavaival élve – „a totalitárius népképviselői gyakorlatban nyilván azóta is példátlan merészséggel, a ház valamennyi jelenlevő tagjának alázatos igenjével szemben”⁸ egyedül Esterházy János karja nem lendült a magasba. Ekkor, a náci hadigépezet diadalának tetőpontján, amikor még nagyon kevesen mertek reménykedni a szövetségesek győzelmében, Esterházy tiszta lelkiismerettel és józan ésszel szállt szembe az örület logikájával. Döntését a magyar kormány felé – s minden bizonnyal a szlovák parlament elnöke számára is – úgy indokolta, hogy bár személy szerint nem barátja a zsidóknak, szavazatával mégsem járulhat hozzá egy olyan „istentelen és embertelen” törvényhez, „mely minden isteni és emberi jogot lábbal tipor”. Ezzel kapcsolatban a szlovák parlament elnökével szóban, majd a magyar miniszterelnökkel írásban⁹ közölte: „Midőn a szlovák parlament tagjává megválasztottak, az első ülésen fogadalmat tettünk, hogy mindig lelkiismeretesen fogjuk törvényhozói kötelességeinket teljesíteni. A zsidók kitelepítéséről szóló törvényjavaslat tartalmilag olyan, hogy azt semmiképpen sem tehetem magamévá, és nem szavazhatom meg. [...] A zsidók kitelepítésénél a szlovákok a zsidókat nem, mint felekezetet, hanem mint fajt telepítik ki, és **ez egy okkal több**, hogy ellene szavazzak a javaslatnak” – írta, kifejezve, és nyomatékosítva, hogy több olyan oka is van, mely e lépésre készíti őt magát, s ami még fontosabb, az egész szlovákiai magyarságot. Mert tiltakozását az Ő nevükben is kifejezte. – „Veszélyes útra tért a szlovák kormány akkor, amikor a zsidók kitelepítéséről szóló törvényjavaslatot benyújtotta, mert ezzel elismeri jogosságát annak, hogy a többség a kisebbséget egyszerűen kiebrudalhatta. Tudom, hogy a törvényjavaslat nagyon sok szlovák képviselőtársamnak nem fekszik, de ezek pártfegyelemből nem mernek szavazni a javaslat ellen. Én, ellenben mint az itteni magyarság képviselője leszögezem ezt, és kérem tudomásul venni, hogy azért nem szavazok a javaslat mellett, hanem ellene, mert mint magyar és keresztény, és mint katolikus a javaslatot istentelennek és embertelennek tartom.”¹⁰ Esterházy János a teremben lévő képviselők közül egyedül nem szavazta meg a törvényt, s mivel az ülést vezető elnök ellenszavazati próbát nem rendelt el, Esterházy tüntetőleg elhagyta a parlament tanácstermét. A törvény megszavazásának megtagadása részéről így ellenszavazattal ért fel, s ezt akkoriban mindenki így is értelmezte. Németország szlovákiai követe a hír hallatán az egyik újságcikk

⁶ Mlynárik, Ján: *Vatikán a genocída slovenských židov*. In: *Střední Evropa*, 1991. 21., 136. p.

⁷ Az árjásítás folyamata. Graziano, Ingrid –Eördögh István: *Jozef Tiso és a szlovák holokauszt*, i. m., 51–65. p.

⁸ Peéry Rezső: *A két Esterházy*. In: uő: *Malomkövek között*. Európai Protestáns Magyar Szabad Egyetem (EPMSZE), Bern 1977, 54. p.

⁹ Dr. Kuhl, pozsonyi magyar királyi követ, az esetről szóló jelentésében (OL-K63-1942-65.) leírja: „A Magyar Párt vezére és parlamenti képviselője a zsidótörvényt nem szavazta meg. Erre vonatkozó álláspontját érthető okokból, nem a parlament színe előtt, a képviselőház elnökének indokolta meg...”

¹⁰ Magyar Országos Levéltár, MOL-K63-1942-65.

szerint azt mondta, hogy „aki ma ilyet mer tenni, azt én Közép-Európa legbátrabb emberének nevezem.”¹¹ Nem véletlen, hogy a szavazás után elsőként a náci szellemiségű szlovákiai lapok, a Gardista és a Grenzbote támadták őt meg. A május 19-én megjelenő Grenzbote a „Der Herr Graf stimmte nicht mit” (azaz: A Gróf Úr nem szavazta meg) címmel fejezte ki rosszsallását a nem szavazó Esterházyról.¹² A „Der Herr Graf” megszólítás nagyon is összecseng Hitler egyik nyilatkozatával, amelyben közvetett módon szemrehányást tett a magyar politikai vezetésnek, hogy „hogyan engedheti meg azt, hogy a szlovákiai magyarokat még mindig egy ilyen arisztokrata vezesse”.¹³

Szalatnai Rezső, aki tanúja volt az Esterházy János szavazástól való tartózkodásának, a következőképpen írta le az eseményt: „Láttam, hallottam, amikor a nemzetgyűléssé emelkedett pozsonyi megyeháza nagytermében bátran tiltakozva nem szavazta meg a szlovák zsidótörvényt, vagyis az embertelenség tág kapunyitását. Láttam, amikor szembeszállt ugyanott miniszterekkel s Hitler szlovákiai prokurátorával, Karmasinnal, aki gyűlölte s legszívesebben elpusztította volna pártjával egyetemben.”¹⁴ A szavazás ideje alatt Kéri Kálmán, Magyarország katonai attaséjaként a szlovák parlament diplomatapáholyában volt tanúja az eseményeknek, s elmondta, hogy az Esterházy „nem szavazata” után kialakult felzúdulás során „a házelnök csak nagy nehézségek árán tudott rendet teremteni”.¹⁵

A szlovák történészek gyakran szemére vetik Esterházy Jánosnak, hogy a korábbi zsidóellenes törvényeket ő is elfogadta a parlamentben, és tevékenyen részt vett a szlovák törvényhozás munkájában, tehát ezzel maga is részese volt az embertelen törvények meghozatalának. Azon túl, hogy ez a vád ugyanolyan hamisítás, mint az Esterházyt lejáratni akaró egyéb hazug vádak, azt is el kell mondani, hogy az ő helyzete – s ez parlamenti beszédeiből is kitűnik – közel sem volt ilyen egyértelmű a szlovák törvényhozásban. Végig másodrangú szerepre kárhoztatva, jószereivel csak a margóról figyelhette az eseményeket – Karmasinnal ellentétben, aki államtitkárként valóban része volt a szlovák államgépezetnek. Esterházynek az „istentelen és embertelen” zsidótörvénnyel való szembeszállása egyet jelentett a kollektív ítélezéssel való szembeszállással, azzal, hogy az országban uralkodó szlovák állami többség felhatalmazást kapjon a bármely kisebbséggel való önkényes elbánásra. Már a népszámlálási törvény megindoklásánál említettük, hogy az első Szlovák Köztársaság idején volt olyan szlovák politikai akarat, amely a zsidó-és a magyarkérdést is egy füst alatt el kívánta intézni. Az ilyen szándék bizonyos, jövőre vonatkozó alantas német elgondolással is összecsengett. A szlovákiai németek vezére, Franz Karmasin a faji alacsonyabb rendűsége hivatkozva Szlovákiából minden zsidót, cigányt, magyart és más, ún. idegent el akart távolítani, és helyükre, az ún. „élettér”, betöltésére százezer német családot telepített volna. Közismert volt Mach belügyminiszeri programjának summázataként az a mondás is, hogy „A cseheket elkergetjük, a zsidókat deportáljuk, a cigányokat

¹¹ Hoky Károly: *Közép-Európa legbátrabb embere*. Dél-amerikai Magyarorság, 1957. április 12., 4. p.

¹² Grenzbote, 1942. V. 19., 135. p. A cikk, kisebbsítési akarván Esterházy kiállítását, magatartását nem bel- vagy külpolitikai tüntetésnek minősíti, hanem Esterházy személyes zsidóbarátságának, aki „nem tudna különben mihez kezdeni nagybirtokával, melyet még ma is zsidók kezelnek”.

¹³ Szembek, Jan *Diarius. IX–XII. 1939*, Pax, Warszawa 1989, 465. p.

¹⁴ Szalatnai Rezső: *Két hazában egy igazsággal*, Magvető, Budapest 1982, 16. p.

¹⁵ Pesti Hírlap, 1993. III. 8., 5. p.

összefogdossuk, a magyarokat kitelepítjük!"¹⁶ Jól példázza a szlovák államgépezet működésének mechanizmusát az a tény, hogy a „program” első három célkitűzése lényegében az első szlovák állam keretei közt valóra vált, és a magyarkérdés „megoldása” is ebbe az irányba mutatott. Peéry Rezső a *Memorandum a csehszlovákiai magyarok helyzetéről* c. munkájában erről a kérdéstről így írt: „A magyarok kitelepítésének, illetve a kényszerű lakosságcsere gondolatát Mach volt belügyminiszter vetette fel, aki a csehellenes és antiszemita politikájának nyíltságával támogatta a magyarellenes törekvéseket, úgyhogy azoknak berlini diplomáciai békítő beavatkozás szabott időnként korlátot.”¹⁷ Fábry Zoltán viszont *A vádlott megszólal* c. memorandumában, a Gardista cikk íróját, Mečiar idézi, aki felsorolva a „szlovák szabadság ellenségeit” azaz a cseheket, magyarokat, bolsevikokat és a zsidókat, a szlovák állam karakterisztikumaként a „csehek kitelepítését, a zsidók deportálását, a cigányok gettóba zárását, a kommunisták internálását és a magyarok jogfosztottságát” szorgalmazta.¹⁸ Esterházy János a lengyelországi rokonai és az egyéb lengyel kapcsolatai révén kapott hírek alapján már tisztában volt azzal, hogy a mesterségesen szított zsidóellenes hisztériának milyen következményei vannak. Feltételezhetően tudott a náci haláltáborokról is. Erre Esterházy Lujzának a szlovák belügyminiszternél tett látogatása alkalmából elhangzott azon szavai is utalnak, amelyeket a magyar politikus nővére, visszaemlékezésében a következőképpen örökített meg: „Azt elhiszem – mondta a grófnő a belügyminiszternek –, hogy Ön nem tud róla, hogy a zsidókat kiirtják a náci táborokban. A Gestapo ezt bizonyára nem vallotta be Önnek. De mindenki, aki – mint én is – volt a németek által megszállt Lengyelországban, az biztosan tudja, hogy a zsidók haláltáborokba kerülnek.” A belügyminiszter erre ezt válaszolta: „Grófnő, Ön a londoni rádió antihitlerisra propagandájának az áldozata.,, Mire Esterházy Lujza: „És Ön, miniszter úr, a náci propaganda áldozata.”¹⁹

Esterházy számára a legnagyobb kockázatot az üldözött zsidók következetes védelme jelentette. Pártjából nem zárta ki a zsidó származású személyeket, segélyt biztosított a munkahelyüktől megfosztott személyeknek, s a pozsonyi magyar lapokban a közismerten baloldali gondolkodású írók művei mellett, helyet adott **Egri Viktor**, **Szenes Erzsébet** és más zsidó származású írók írásainak is.

Amíg lehetett, Esterházy a saját birtokain is rejtegetett zsidó menekülteket. Az egyik megmentett, **Veronika Dubnicka Schlesingerová**, kinek családját az első elhurcolási hullámtól Esterházy egy elnöki kivétel elintézésével megmentette, így emlékezett vissza az 1944 után sorra kerülő második elhurcolási hullámra: „1944. szeptember 7-én már jelezték, hogy megkezdték a zsidók összefogdosását, s többé nem érvényesek az elnöki [Jozef Tiso által adott –M. I.] kivételek sem. Először az Esterházy kastélyba kopogtattunk be, ahol édesapám a még megmaradt értékeinket rábízta Lujza grófnőre, majd az egyik közeli falu plébániájára menekültünk, ahol a plébános néhány napra elbújtatott bennünket. Rajta

¹⁶ Balassa Zoltán: *Pilóta a viharban, Gróf Esterházy János élete és kora*. Budapest 1994, 75–76. p.

¹⁷ Peéry Rezső: *Memorandum a csehszlovákiai magyarok helyzetéről*. In: Tóth László: *Hívebb emlékezésül...csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből (1945-1948)*, Kalligram, Pozsony, 1995. 78. p.

¹⁸ Fábry Zoltán: *A vádlott megszólal*. In: *Stószai délelőttök*. Madách, Bratislava 1968.

¹⁹ Esterházy Lujza: *Szívek az ár ellen*, Püski, Budapest, 1991, 127. p.

keresztül tartottuk a kapcsolatot keresztanyámmal [Tarnowska Erzsébettel – M. I.] és Lujza grófnővel. A németek azonban megneszelték, hogy hol rejtőzünk és ezért tovább kellett mennünk. A 72 éves nagyanyám egyenesen a kastélyba, Esterházy grófékhoz menekült, akik hat héten át bújtatták, majd amikor már náluk sem volt biztonságban, egy másik helyre vitték. Vele együtt rejtegették az unokahúgomat, Veronikát is. Ő szintén az Esterházyaknak köszönhetően menekült meg, s Izraelben halt meg néhány éve. Mi, szüleimmel a plébániáról a grófék fácánosába húzódtunk, ott bujdosunk az erdőszélén. Egy Márkus nevű postás révén Esterházy grófnő élelemre pénzt küldött nekünk. Így éltük meg a háború végét. /.../ Tulajdonképp az egész családjunk Esterházy Jánosnak és családjának köszönheti, hogy túlélhettük azt a borzalmas időszakot /.../, aki mint ember a legkeresztényibb és leghumánusabb módon viselkedett."²⁰

Esterházy Lujza emlékiratában így emlékezik vissza a történetekkel kapcsolatos otthoni beszélgetések témáira: „Nem lehet semmit tenni, hogy a zsidókat megmentjük a deportálástól? – kérdezte édesanyám. Dehogynem – mondta János –, segíteni akarom őket, hogy Magyarországra meneküljenek. [...] Annak ellenére, hogy a németek átvonultak Magyarországon [*Jugoszlávia ellen – M. I. megj.*], a magyar kormányzó és a magyar kormány védelmezi a zsidókat, ugyanúgy, mint a lengyel menekülteket. Hitler dühe ellenére a lengyel menekültek és a magyarországi zsidók szabadon élnek az országban.”²¹ – Esterházy Lujza ugyanígy számol be arról, hogy neki magának miként sikerült a deportálás elől kimentenie két zsidó családot Nyitráról, a Gestapo központjából. Esterházy János lánya, Alice pedig egy vele készült interjúban arról számol be, hogy édesapja egy alkalommal koffernyi útlevelet hozott haza, amelyek segítségével az üldözöttek szabadon átkelhetek a szlovák–magyar határon.²²

Az egykori nyitrai lakos **Wertheimer Ágnes** a következőképp számolt be Esterházy János családját érintő embermentő tevékenységéről: „1941 augusztusában a mi lakásunkat egy német orvos rekvirálta és akkor mi Nyitrára költöztünk. 1942. II. 13-án Esterházy János telefonált Újlakra a nagynénémhez, hogy azonnal küldjön értem egy kocsit, mert aznap éjjel vagy másnap szedik össze a zsidó leányokat. El is jött értem egy lovas kocsis, mellyel még aznap éjjel Újlakra utaztam, ahol két hónapig bujdostam, s onnét, ugyancsak Esterházy János segítségével egy éjszaka átszöktem a határon (valaki átvitt), a magyar oldalon már várt valaki, aki felvitt Pestre, ahol a szüleim és öcsém vártak, akik egy nappal előbb érkeztek, szintén Esterházy János segítségével. A szüleimet 1942 őszén ott elfogták, 6 hónapig voltak internálva és megint csak Esterházy segítségével lettek legalizálva és Kassára kerültek.”²³

Esterházy Alice elmondta, édesapja egy egész koffernyi útlevelet tartott otthon újlaki házukba, amit Magyarországra való menekülés céljából üldözött zsidók közt osztott szét. **Kleinman Lázár volt kassai főrabbi**, tanúságtétele szerint a politikus egy alkalommal 200 zsidó munkaszolgálatost mentett meg így az elhurcolástól „mondván, hogy nincs szükség

²⁰ Részlet Veronika Dubnicka Schlesingerová visszaemlékezéséből, amely "Az üldözöttek védelmében" c. dokumentumfilmben látható. Rendezte: Vörös Attila-Vörös Előd, Cornix.film, 2008.

²¹ Esterházy Lujza: *Szívek az ár ellen*, i. m., 128. p.

²² Lásd "Az üldözöttek védelmében" c. dokumentumfilm anyagát, mely a Felvidéki magyarok c. internetes újság 2. számában is megtalálható

²³ Wertheimer Ágnes levele Stelczer Elemérhez. In: *Esterházy János Emlékkönyv*, Századvég, Budapest, 2001, 215. p.

arra, hogy munkatáborokba vigyék a zsidókat, hiszen munka van itthon is.” A munkaszolgálatosokat ruhával és élelemmel látta el, s így sokak életét mentette meg, hiszen itthon maradhattak, jobb körülmények között. Így menekült többekkel együtt az esetet a főrabbinak elmondó **Fränkel Ferdinand**, kassai lakos is.²⁴

Az országhatáron át menekülő **Rujder Irén** így számolt be az őket mentő Esterházy Jánostól kapott segítségről: „A negyvenes években, Pozsonyban mindenki tudta, hogy Esterházy zsidóbarát, ezért sokszor még zsidónak is csúfolták őt. Ő is ki volt téve az elhurcolás veszélyének, mégis segített ahol tudott. Férjem, **Rujder Ödön**, a Koscher Wurstfabrik tulajdonosa volt. Ismert zsidó családból származott és én is zsidó vagyok. Férjem egy napon találkozott az utcán Esterházy Jánossal, akit nem is akart köszönteni, mert akkoriban már nem lehetett a nyilvánosság előtt zsidókkal mutatkozni. Esterházy átjött hozzám az utca másik oldaláról, s megkérdezte férjemet miben segíthet... Nem sokkal később egy magyar útlevelet adott a férjemnek a meneküléshez.”²⁵

Számos általa megmentett család sorsát, amíg erre módja és lehetősége adódott, személyesen kísérte figyelemmel. **Sándor Istvánné**, kassai lakos beszámolója erről szól: „1942-ben férjemet megfenyegette egy Hlinka-gárdista. Lépten-nyomon hirdetvén, hogy nem nyugszik addig, amíg férjemet családjával együtt nem deportáltatja valamelyik lengyelországi koncentrációs táborba. /.../ Férjem az ügyet említette Bessenyei Györgynek, [a Magyar Párt nagymihályi körzete helyettes vezetőjének — M. I.] aki két nap múlva felhívott bennünket Pozsonyból telefonon, és közölte, hogy szeretne eljönni hozzánk Esterházy Jánossal, aki segíteni akar rajtunk. Így is lett. Eljöttek hozzánk személyesen. Akkor láttam először Esterházy Jánost, aki kedves, közvetlen modorával megnyert. Felajánlotta, hogy minden segítséget megad nekünk ahhoz, hogy átköltözzünk Magyarországra. Meggyőzött minket. Likvidáltunk mindent, az élő és holt leltárt, lakásberendezést, ruhaneműt, és búcsút mondtunk gyönyörű otthonunknak. Az így nyert készpénzt Esterházy János volt olyan kedves, és átutaltatta a Szlovák Nemzeti Bank útján a budapesti Magyar Nemzeti Bankhoz a mi nevünkre, és megszerezte nekünk a magyarországi tartózkodási engedélyt fél évre, amit aztán lejártakor mindig meghosszabbított. Így történt, hogy 1943 márciusában férjemmel és két éves kisfiúnkkal együtt átszöktünk a határon [Szlovákiából — M.I.] Kassára, ahol szüleim laktak, majd pár nap múlva elutaztunk Budapestre, ahol a Hungária Szállodában laktunk. Esterházy János ahányszor Budapesten járt, mindig meglátogatott minket. A mi szobánkat sok üldözött kereste fel, akiknek aztán férjem segített vagy hamis papírok beszerzésével, vagy legalább anyagiakkal. Utoljára 1944 decemberében szaladt fel hozzánk Esterházy János, hogy elbúcsúzzon, mert visszatér Pozsonyba, sietve, mielőtt végleg lezárul a bécsi országút. Feledhetetlen, ahogy búcsúzott tőlünk: »Vigyázzatok magatokra és vigyázzatok egymásra! Segítsen meg titeket a mindenható Isten!« Ez volt utolsó találkozásunk vele...»²⁶

A zsidótörvény elfogadása után következett az „árjásítás” — mai szóval élve a kisajátított zsidó vagyonok privatizálásának — egész Szlovákiát elborító hulláma. A szlovákiai magyarok – akik a zsidókat Szalatnai Rezső szavai szerint „önmagukat kockáztatva”,

²⁴ Kleinman Lázár főrabbi levele Simon Wiesenthalhoz. Másolat, OSZK, kézirattár, Fond: TLA. Dok. 1071/1990.

²⁵ Rujder Irén: *Fáj a valóság kiforgatása*. Új Szó, 1994. VII. 22. Újraaközlése: *Esterházy János Emlékkönyv*, i. m., 214. p.

²⁶ Sándor Istvánné tanúvallomása: In: Nap, 1990. V. 22., 10. p.

„kezdetől fogva támogatták, védték és mentették – elsősorban erkölcsi alapon utasították el” az árjásítást. Szalatnai leírja, hogy a szlovákiai magyar társadalom soraiból összesen tizenegy személy vett át zsidó kereskedést vagy üzemet. De ez a néhány eset is a zsidó tulajdonossal való előzetes megegyezés alapján ment végbe. Az árjásítás így valóban nem érintette a szlovákiai magyar társadalom széles rétegeit. Esterházy ugyan ezt a témát beszédeiben többször is felemlgette, de ennek az volt az oka, hogy az eredeti zsidó tulajdonosokkal való megegyezés alapján így próbálta átmenteni az elkobzott vagyont. ²⁷

A nyitrai rendőrségen jegyzőkönyvként vettek fel **Schlesinger Félix** és felesége, **Veithammer Katalin** nyitraújlaki lakosok Esterházy János zsidókat mentő tevékenységére vonatkozó vallomását: „A rasszista üldözés következtében mint zsidó nemzetiségű állampolgárok 1942 őszén átadtuk saját élő és holt inventárunkat Esterházy János gondozása alá, azzal, hogy ha a háború után visszatérünk Újlakra, akkor ezt a vagyont visszakapjuk. A Tiso rezsim nyomása miatt 1942. október 5-én el kellett hagynunk Újlak községet és Magyarországra kellett távoznunk, ahol meg tudtunk menekülni az üldözések elől. Mindezt Esterházy János készítette elő számunkra, aki saját magyarországi helyzetét és állását felhasználta arra, hogy mi Magyarországon tartózkodhassunk. Magyarországon leginkább Budapesten tartózkodtunk, ahol leginkább biztosítva volt a túlélésünk, és az, hogy semmi sem történhet velünk. Itt gyakran meglátogatott minket Esterházy János, aki mindenféle módon segített nehézségeinken, azokon, amelyeket ott átéltünk a zsidók fokozott üldözése miatt. Elintézte számunkra a lakhatási engedélyt, bejelentett bennünket az illetékes hivatalban, az úgynevezett KEOKH-ban [azaz a Külföldieket Ellenőrző Országos Hivatalban —M.I.] Budapesten. Arról is tudunk, hogy a budapesti központi hivatalokban sok zsidó nemzetiségű lakosnak segített a saját közbenjárásával. Ő volt az a személy, aki menteni próbálta azokat, akik elsőnek lettek Németországba deportálva. Sokakat kihozott a koncentrációs táborból Budapesten is. Egyszer jelen voltunk, amikor egy bizonyos magas állású hivatalnok, azt hiszem Seményfalvinak hívták, azt mondta jelenlétünkben Esterházy Jánosnak: »na most meg van elégedve azzal, hogy kiengedtem az ön zsidóit, azokat, akik 14 alattiak és 70 év fölöttiek, szabadon engedtem őket?« Tudomásunk van arról is, hogy Esterházy sok zsidónak segített azzal, hogy lakást szerzett nekik Magyarországon, és ezzel egyúttal lakhatási engedélyt is kaptak, és így elrejtőzhettek Budapesten. Ezek közé tartozott például **Schlesinger Pál** és **Emil Barna** is a faluból.

Ezt a jegyzőkönyvet írták, elolvasták és befejezték Újlakon 1948. május 31-én. Aláírták a kihallgatottak, valamint két tanú, a rendőrség alkalmazottai.”²⁸

Esterházy zsidókat mentő — nem is igen titkolt — tevékenysége, amelynek érthető okból kevés írásos dokumentuma maradt fenn, a magyar kormány számára is sok kellemetlenséget okozott. Ennek köszönhető nyilván az a fejlemény is, hogy Bárdossy miniszterelnök határozottan megtiltott mindenféle közbenjárást Esterházynak „zsidó ügyekben”.²⁹

Az efféle fenyegetések nem riasztották vissza Esterházyt. Az embermentő tevékenységébe az általa vezetett Magyar Párt tagjait is aktívan bekapcsolta. A zoboraljai Kovács Antal édesapja,

²⁷ Szalatnai Rezső: *A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között*. Regio, 1990. 3. sz., 177. p.

²⁸ Szlovák Állami Levéltár- SUA-NLUD,189/49-4.

²⁹ MOL-K64-1942-65.

Kovács Nándor, a Magyar Párt kiscétényi szervezete elnökeként, saját portáján bújtatta a nyitrai Verő Pált. „Mivel Esterházy János földbirtokos volt, a környékbeli zsidók majdnem mind kapcsolatban álltak vele, s ezért többen tőle kértek segítséget. Ez a Bodnyánszki nevezetű, akinek üzlete volt és üzemanyaggal kereskedett édesapámon keresztül került kapcsolatba Esterházyval. a bujtatásra, majd a szöktetésre Esterházy kérésére vagy legalábbis a tudtával került sor. Ő volt az is, aki odaát elintézte, hogy az átszöktetett személyek befogadást, hivatalos papírokat kapjanak”. Az esemény szemtanúja, Hering Nándor, így emlékezett vissza Verő Pál megmentésére: „Mi gyerekek katonákra játszottunk a kertben a gépek körül. Én egyszer felmáshoztam az egyik cséplőgépre és akkor vettem észre, hogy egy ember volt ott elbújtatva benne. Az édesanyám is észrevette, hogy megtaláltam az embert, aki Verő Pali volt Nyitráról. Magához hívott és azt mondta: nem szabad ezt senkinek megmondani, mert ő zsidó és el akarják őt vinni és nem szabad erről beszélni, mert az egész családnak veszélyben van. Mivel a mi falunkban is laktak gárdisták, hát én erről hallgattam. De sokszor láttam, hogy este bejárt hozzánk a házba, ott megmosakodott, vacsorázott, de napközben a cséplőgépre volt elbújva. És ott volt úgy 3-4 hónapig. Azután a kiscétényi határnál átszöktették őt Magyarországra.” Verő Pált a Kiscétényi határszakaszon szöktették át Magyarországra, miután ott Esterházy elintézte a befogadását és hivatalos papírjait. „A Kiscétény és Nagycétény közti határörökkel szüleink jó viszonyba voltak, sok mindent ezáltal el lehetett intézni. A parancsnok, aki nagyon jó ismerősünk volt, Nagycétényből járt hozzánk és ott beszélgetünk, az ottani helyzetről, zsidóságról, másról. A határ nem volt annyira őrizve. Csak néhány katona volt ott és az úton egy sorompó. A zsidókat az országúttól pár száz méterre lehetett átvinni. Ők már tudták ezt pontosan hol lehet átmenni. Naponta tíz család is át ment itt így Magyarországra.”³⁰

Esterházy egykori alkalmazottja, illetve munkatársa, Szombath Ambrus, Esterházy üldözötteket mentő tevékenységével kapcsolatban egy levelében tanúsította, hogy a magyar politikus több zsidó származású szlovákiai magyar értelmiséginek is segítséget nyújtott. Így **Egri Viktor** írónak, **dr. Balogh-Dénes Árpád** ügyvédnek, **Lövy** bácsinak, a nyitrai nyomda egyik tulajdonosának, aki nyugalomba vonulásáig a Pravda vállalatnál dolgozott, továbbá dr. **Hönigberg** szakorvosnak és családjának, akinek lányát 1944-ben Esterházyknak a pesti gettóból sikerült kimentenie.³¹

Az Esterházy családnak köszönhette túlélését **Fränkel Angéla** is, akit Esterházy 1939-ben (mivel zsidó származása miatt az akkori szlovák állam területén már nem folytathatta tanulmányait), hogy elvégezhesse a tanárképzőt Magyarországra menekített, s a későbbiek során anyagilag is támogatásban részesített.³²

Az ilyen és ehhez hasonló, a történelem által fel nem jegyzett helyzetek sokaságára vonatkozik a holokausztot **túlélő Ádám Magda** professzor-asszony állásfoglalása: „Én tudom, milyen sokat jelentett a legkisebb támogatás is, és Esterházy János gróf nemcsak

³⁰ „Egy ember volt ott elbújtatva benne” Interjú Hering Nándor és Kovács Antall zoboralji lakosokkal. (A kézirat Molnár Imre tulajdonában.)

³¹ Szombath Ambrus levele a szerzőhöz. In: OSZK, TLA. Dok. 1071/1990.

³² Köteles László felszólalása a Szlovák Nemzeti Tanács 47. ülésén, 2001. március 29-én.

segített a zsidóknak, hanem mellettük állt a legnehezebb időkben, amikor azok a halállal néztek szembe.”³³

Esterházy zsidómentő tevékenységébe, vele szoros együttműködésben bekapcsolódott a Magyar Párt számos tagja is. A szlovákiai zsidóknak a deportálási törvény utáni tömeges Magyarországra való menekülésével több belügyi jelentés is foglalkozott. Ezek a jelentések többek között arról is beszámoltak, hogy a szlovákiai Magyar Párt vezetője és tagjai tevékenyen részt vesznek ebben a folyamatban.³⁴

Puskás István zólyomi református lelkész, aki az első Csehszlovák Köztársaság idején az Esterházy vezette Országos Keresztényszocialista Párt, majd az önálló Szlovákiában a Magyar Párt tagja, illetve 1942-ig annak alelnöke, ezt követően pedig a Szlovenskói Magyar Kulturális Egyesület elnöke volt **Sedivy László** nyitrai és **Brányik Sándor** eperjesi református lelkész társával együtt összesen több mint 1000 zsidó vallású embert keresztelt meg Tiso Szlovákiájában, hogy megmentse őket a szlovákiai zsidótörvény legsúlyosabb rendelkezései alól.³⁵ Zsidómentő tevékenységükért 1942. márciusában előbb Sedivy Lászlót majd Puskás Istvánt is letartóztatták és Illavára internálták, ahonnan július 15-én, Esterházy közbenjárása által szabadulhattak ki. Internálásuk tényét a Gardista c. lap a magyar párt elleni támadásra használta fel: „Amikor ez a Puskás tiszteletes úr a vallással való visszaélés miatt Illavára került, egy bizonyos politikai szervezet (a Magyar Párt-MI.) vértanúságot kreált belőle, s azt bizonygatta, hogy nálunk a magyarokat üldözik.”³⁶

Peéry Rezső erre az időszakra következőképp emlékezett vissza: „Neki [Esterházynak] köszönhetem, hogy sok baloldali gondolkodású társammal együtt nem táborban, hanem tető alatt éltem át a sötét időszakot. /.../Az életmentésekért kapott hálálkodásokat egyszerű vállrándítással köszönte meg. Az egész nemzetet sújtó erkölcsi válságban a kisebbségi szlovákiai magyarok emberségre, józanságra szomjazó magatartását tanúságtételként élte át maga is. Erre egyetlen forrásként a kereszténységből, egyre mélyülő hitéletéből tudott sosem degradálódó fedezetet meríteni”.³⁷

Természetes, hogy egy ilyen tömeges méretű menekültakciót csak pontos előkészítéssel lehetett végrehajtani. Ezt az előkészítést az Esterházyval jó kapcsolatban lévő és vele együttműködő **Keresztes-Fischer Ferenc által vezetett belügyminisztérium** végezte. Esterházy Lujza emlékirata szerint is, testvére János a belügyminiszterrel arról is egyeztetett, hogy a Szlovákiából menekülő zsidók szükség esetén akár útlevél és vízum nélkül is Magyarország területére léphessenek, és ott a lengyelekhez hasonló menekült státuszban részesüljenek.³⁸

³³ Dr. Ádám Magda levele Izrael budapesti nagykövetéhez. In: *Ki volt Esterházy János?* Jövendő Kiadó, Budapest 2007, 10. p.

³⁴ MOL-K28, 266-1942-P-20434.

³⁵ Koncsol László: *Zsidómentő lelkészek és laikusok a Felvidéken*. In: uő: *Tegnap a Holnap után*. Madách-Posonium, Pozsony 2006, 128–149. p.

³⁶ Gardista, 1942. VIII. 28. 3. p.

³⁷ Peéry Rezső: *A két Esterházy*, i. m., 53. p.

³⁸ Esterházy Lujza: *Szívek az ár ellen*, im.: 1991, 125. p.

Figyelemre méltó az az embermentő tevékenység is, amit Esterházy János nővére, Lujza végzett, nyilván fivére tudtával és támogatásával az önálló Szlovákia fennállása idején. Esterházy Lujza tisztában kévén a fivérére, Jánosra nehezedő, egyre súlyosabb politikai terhekkel, s nagy gondot fordított annak pártvezetői tevékenysége szellemi és erkölcsi háttértámogatására. 1939-től a Magyar Párt Női Tagozatának osztályát vezetve egy ideig fő szervezője volt a rászorultak megsegítésére irányuló évenkénti országos szociális gyűjtéseknek, melyek bevételéből a Tiso-rezsim üldözöttjei részesültek leginkább. Számos üldözött személy megmentése érdekében fellépve a német hatóságok kezéből szabadította ki szülőfaluja, Nyitraújlak zsidó orvosát, s más ottani zsidó személyeket. Az Esterházy család tagjaival együtt részt vett a zsidóságuk miatt üldözöttek elrejtésének megszervezésében is. A zsidóság elleni atrocitások enyhítése érdekében több alkalommal interveniált a nyitrai szlovák és német hatóságoknál, sőt Alexander Mach belügyminiszternél is. Hagyatékában több, zsidómentésre vonatkozó utólagos köszönetnyilvánító és tanúságtevő nyilatkozat is található, melyeket Esterházy Lujza akkor szerzett be, amikor 1945-ben fasisztává nyilvánítva előbb internálótáborba zárták, majd Magyarországra szóló kiutasító végzést kapott. Berta Schlesinger nyilatkozatában arról számolt be, hogy 1944-ben Esterházy Lujza 5 hétig rejtgette őt a nyitraújlaki kastélyban, majd innét további biztos helyre menekítve őt az idős, 78 éves személy egészségügyi gondozását is bebiztosította. A szülei nélkül maradt Viera Schlesingerová arról tett tanúságot, hogy 1944. IX. 9-én Esterházy Lujza a nyitraújlaki kastélyban rejtette őt el, majd a Gestapo október 7-én az újlaki kastélyban tartott házkutatása idején, személyesen vitte őt el egy újabb rejtekhelyre, ahol továbbra is gondozta. „Így tudtam életben maradni” –fejezte be tanúságtételét az akkor 14 éves kislány. Víg Andor újlaki lakos arról tett vallomást, hogy feleségével együtt Esterházy Lujza mentette őt meg a deportálástól, s csak neki köszönheti megmenekülését. Víg Andor vallomásában szerepel az is, hogy tudomása szerint Esterházy Lujza számos zsidót rejtgetett, illetve az üldözés során anyagilag és lelkiileg is támogattott, „amelyért a legnagyobb hálával tartozunk neki.” Dr. Július Varsányi, újlak orvosa arról tett tanúságot, hogy Esterházy Lujza szervezte meg két ízben is az elhurcolás előli megmentését közbenjárásával és azzal, hogy személyes garanciát vállalt érte a német hatóságoknál. Frantisek Slávik, aki családjával együtt Esterházy Lujza rejtett el és látott el élelemmel közel egy éven keresztül, ugyancsak arról tett tanúságot, hogy családjával együtt neki köszönheti, hogy túlélte a zsidóüldözés idejét. (Prehlásenie, Ujlak, dna 17. júla 1945.) Esterházy Lujza helyi és környékbeli embermentő tevékenységét a nyitraújlaki Helyi Nemzeti Bizottság elnökének nyilatkozata is megerősíti. (Potvrdenie, Ujlak, dna 19. mája 1945.)³⁹

Az Esterházy eset kapcsán az is tudható, hogy a hivatalos szlovák hatóságok, nemcsak rehabilitálásától zárkoznak el mereven, de embermentő tevékenységét sem hajlandók elismerni, mi több antiszemitának, a nácizmussal, s a szlovák náci rezsimmel kollaboráló prominens politikusként tartják őt számon, következetesen tagadva hogy akár egyetlen üldözött személynek életét is megmentette volna. Ezzel kapcsolatban a már idézett Rujder Irén így írt az Esterházyt ért vádokról: „Esterházy János nem érdemli meg a rágalmakat, amiket most írnak róla. Mi, akik akkoriban Szlovákiában éltünk, ismerjük a valóságot. Azért

³⁹ A felsorolt zsidómentő akciókról szóló tanúságtételek a somorjai Fórum Intézet gyűjteményében találhatóak.

adták őt át a szovjeteknek, mert ha Pozsonyban állítják bíróság elé minden zsidó mellette tanúskodott volna. Fájó az igazság illetően való kiforgatása Esterházy tényleg megérdemli az igazak fáját Izraelben./.../ Nem tudok még egy személyt megnevezni, aki annyit tett volna a zsidókért, mint ő. Egész családja ismert volt a segítőkészségről. Nem csak nekünk segített, tudom, hogy többeknek adott magyar útlevelet, hogy megmentse őket.”⁴⁰

DR. Mordechai Paldielnek, a Yad Vashem igazgatójának írott levelében ugyanő azt írta: „Pozsonyban, abban az időben mindenki tudta, hogy Esterházy János és családja kiemelkedő módon segítették a zsidókat. Olyannyira, hogy azokban az időkben ezzel veszélyeztették saját szabadságukat és személyes életüket is. Esterházyt „fehér zsidónak” nevezték, mivel ő volt az egyetlen képviselő, aki a parlamentben ellenezte a zsidók deportálását. /.../ Emiatt ellenségnek tekintették Esterházyt, aki egy alkalommal alig tudta elkerülni a meglincselést. Esterházy gróf, magyar útlevelekkel látta el a zsidókat, s ezzel az életüket mentette meg, mert így megmenekültek a deportálás elől. Amikor ez a lehetőség megszűnt, több alkalommal saját gépkocsijával csempészett át a határon zsidókat Magyarországra. Ez önmagában olyan jogsértő cselekedet volt, hogy ezért is börtönbe kerülhetett volna. Azonban a határőrök átgondolták őt, mondván: vidd csak a zsidóidat, mi majd máshová nézünk. Az Esterházy család zsidókat bújtatott saját házában is, mégpedig a Schlesinger családot, ami ha kiderült volna az egész család börtönbe zárását eredményezte volna. E tények történéseit én személyesen tanúsítom, mert egyike vagyok azon keveseknek, akik még életben vannak. E tanúvallomást ezért letétbe helyezem annak érdekében, hogy Esterházy János gróf bekerüljön a „Világ Igazai” közé.”⁴¹

Rujder Irén nyilatkozatát az teszi kifejezetten hangsúlyossá, hogy Esterházy kortársaként élte át a náciizmus borzalmait s tapasztalta meg a szolidaritás gesztusának életmentő erejét. Esterházy János Oroszországból való hazaszállítása után, 1949. május 3-án Fodor Endre beosztott pozsonyi magyar konzul a következő jelentésben számolt be a pozsonyi zsidóság képviselőjének, Prisdender Emilnek illetve a pozsonyi zsidó egyesület titkárának dr. Adlernek a látogatásáról:

„Most attól tartanak, hogy a Benes-érában hozott kötélt általi halálos ítéletet a következő nap reggelén végrehajtják, s a magyar konzul közbenjárásával azt szeretnék elérni, hogy a per a demokratikus felfogásnak megfelelően, védőtanúk meghallgatásával újra letárgyalassék. A tárgyalás időszakában a tanúként jelentkező csehszlovák zsidóság küldöttségét egyáltalán nem hallgatták meg. Mostani lépéseiket azért teszik meg, mert le akarnák róni a csehszlovákiai zsidóság hálóját azért, minthogy a nehéz időkben Esterházy több ezer zsidó életét mentette meg és az egész szlovák parlamentben egyedül volt, aki a deportálások ellen szavazott.”⁴² Az akkori pozsonyi zsidóság, az életben maradtak maréknyi képviselője szerint tehát több ezer zsidó életének megmentése köszönhető Esterházy János embermentő tevékenységének.

Fábián Béla, az American Jewish Committee hitleri koncentrációs tábor megjárta tagja, 1951-ben egy Esterházy Lujzának írott levélben így emlékezett Esterházy Jánosra: "Azt hiszem

⁴⁰ Rujder Irén: *Fáj a valóság kiforgatása*. Új Szó, 1994. VII. 22. Újraközlése: *Esterházy János Emlékkönyv*, i. m., 214. p.

⁴¹ Rujder Irén levele Dr. Mordechai Paldielnek, a Yad Vashem igazgatójának (A levél Esterházy Alice tulajdona).

⁴² Fórum Társadalomtudományi Szemle, Somorja, 2012/4, 97-100

nincs magyar ember, ki a grófnő és az Esterházy János gróf nevét, működését nem ismeri. Mindenkor a legnagyobb tisztelettel olvastam és hallottam mindarról, amit a szlovákiai magyarság és a legnehezebb időkben az én hitsorsosaim érdekében cselekedtek. Értem ez utóbbi alatt nemcsak János gróf hősiegyedüli kiállítását a zsidótörvények ellen, de egyszersmind nagyon jól ismerem a szlovákiai szöktetések történetét is. Minderről János gróf Oroszországból való vissza hozatala idején - készülöben volt a Time magazin részére egy nagy cikkem. Emödy József barátom közvetítette hozzám a grófnő kérését abban az időben, hogy a sajtóban az ügyet ne bolygassuk."⁴³

Ebben a szellemben nyilatkozott Esterházy János halálhíre kapcsán az Amerikában működő Magyar Nemzeti Bizottmányhoz címzett részvét táviratában az American Jewish Committee is, amelynek szövege Esterházy Jánost „Wallenberg Roul, a hős svéd diplomata mellé állította, aki szintén életével fizetett azért, hogy hű maradt az erkölcsi törvényekhez és vállalta a halálra szántak védelmét.”⁴⁴

A tanulmány témája kapcsán érdemes kitérni a felvidéki embermentés egy máig ismeretlen epizódjához, amely **Slachta Margit**, missziójához tartozik. A Szociális Testvérek Társaságának kassai származású elöljárója 1941-es kőrösmezei utazása, majd az ott tapasztaltakkal kapcsolatos eredményes hatósági intervenciója⁴⁵ után, 1942-ben, a szlovákiai zsidóság deportálásának megindítása után ide is ellátogatott, „hogy első kézből szerezzon tudomást a helyzetről”. Pozsonyban tárgyalt Isidor Kosoval, a deportálások ügyintézéséért is felelős szlovák kivándorlási hivatal vezetőjével. Nála azt próbálta elérni „hogy a zsidó gyermekek, akiket Törökország hajlandó lett volna befogadni, mentességet kapjanak a deportálástól. „A lelkiütemileg száraz, szívtelen fanatikus” Koso elutasította a kérés rendezését. Slachta Margit hazatérése után a magyar egyházi és állami illetékesektől kérte a „koncentrációs táborokba kerülő magyarhonosok megfelelő védelmét”, s érdekükben „erőteljesebb fellépést” kért a németekkel szemben. Miután közbenjárása itt is eredménytelennek bizonyult, megnyitotta a Társaság házait, ahol számos szlovákiai menekült zsidó talált védelmet a háború befejeztéig. Az 1943-ban sorra kerülő második szlovákiai deportálási hullám beindulásának hírére Slachta Margit azonnal Rómába utazott, hogy az épp ott tartózkodó Spellman, New York-i érseken keresztül (aki Slachtával, illetve az általa vezetett Társasággal is jó kapcsolatot ápolta korábban) kihallgatást kérjen XII. Pius pápától. A kihallgatás eredményeként, melyre március 11-én került sor, a pápa „rövid úton utasította a hét szlovák katolikus püspököt, hogy a deportálások miatt személyesen” tiltakozzanak az államelnöknél, illetve a minisztereknél. A pápa, ezenkívül elrendelte azt is, hogy „Szlovákia összes templomában” mind a hét püspök kézjegyével ellátott tiltakozó pásztorlevelet olvassanak fel a történetek miatt. Jozef Tiso államelnök a tiltakozás hatására elrendelte a szlovákiai zsidóság második deportálási hullámának leállítását.”⁴⁶

⁴³Fábián Béla levele Esterházy Lujzának, New York, 1951. július 26. (A levél Esterházy Alice tulajdona)

⁴⁴Egy nagy magyar portréja, In: Szabadság, 1957. IV. 1.

⁴⁵Mona Ilona: Slachta Margit, Corvinus Kiadó Budapest, 1997, 144-145 p.

⁴⁶Mona Ilona: Slachta Margit a szlovákiai zsidókért. (1942-43) In: Magyarok kelet és nyugat metszévonalán, 1994. Esztergom, 391-400. p.

A szlovák partizánfelkelés leverése után a fenti tiltakozások ellenére újra megindult a szlovákiai zsidóság németországi deportálása. Kuhl pozsonyi Magyar Királyi követ 1944. október 4-én "Szigorúan Bizalmas" pozsonyi jelentésében arról számolt be a központnak, hogy Esterházy János, a szlovákiai német főparancsnok vezérkari főnökénél, SS. Obersturmbannführer Vitiskánál azért interveniált, hogy engedjék szabadon a Magyar Párt zsidó-magyar vegyes házasságban élő tagjait a gyűjtőtáborokból. Esterházy ígéretet kapott a kérés teljesítésére. „Vitiska Esterházynak azt válaszolta, hogy a szlovák kormánnyal történt megállapodás értelmében a vegyes házasságban élő házastársak és leszármazóik nem lesznek deportálva, hanem amennyiben már gyűjtőtáborba vitték őket, egyelőre ott maradnak, de az összes többi szlovákiai zsidó kivétel nélkül történő deportálása után szabadlábba fognak kerülni.”⁴⁷

Esterházy Jánosnak a zsidók deportálása kérdésében tanúsított magatartása kapcsán fontos felhívni a figyelmet arra, hogy Esterházyt (a reábizottak, vagyis a szlovákiai magyarság maradék közösségével együtt), az állami szintre emelt antiszemitizmus ideológiája és a mögötte felsorakozó, egész Európát, sőt az egész világot rettegésben tartó náci erőszak apparátus sem akadályozhatta meg abban, hogy nyíltan, és saját életét is kockáztatva – lehetőségei határain belül – siessen az üldözöttek védelmére. Aki ezt a magatartást megpróbálja relativizálni, vagy korabeli más kisstílu politikai manőverezéssel összemosni, az épp azoknak ad felmentést, akik Esterházyval ellentétben semmit sem tettek, hanem hallgatólagos magatartásukkal beleegyezésüket adták a pusztító kór terjesztéséhez.

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy Esterházy János – miként ezt régi és legújabb vádlói állítják – a tények tudomásulvételéből fakadó hideg számítás alapján szállt volna szembe a sötétség abszolút túlsúlyban lévő erőivel. Esterházy Lujza egyik magánlevelében – visszaemlékezve erre az időszakra – kifejti, hogy fivérében az a keresztényszocialista szellemiség érett be valódi erkölcsi erővé, amely már politikusi indulása kezdetén is meghatározó szerepet játszott hivatása formálódásában. „A keresztényszocialista eszmeiség befolyásának volt köszönhető, hogy a szlovákiai magyarságot nem szédítette meg az azt is megkönyékezni igyekvő náci ideológiai propaganda, s így éppen keresztény meggyőződésére hivatkozva a szlovákiai magyarság zöme mindvégig távol tartotta magát az »árjásítástól« is.”³³⁵ Ehelyett, a szlovákiai magyarok a tőlük telhető módon menteni igyekeztek a faji üldözötteket, a krisztusi emberszeretet parancsának megfelelően. Ezt a krisztusi parancsot akarta követni János is, amikor a legteljesebb nyilvánosság előtt gyakran kijelentette, hogy a keresztény magyar soha nem teheti magáévá a kereszténység tanaival ellentétes nemzetiszocializmust. Amikor a szlovák parlamentben megtagadta a zsidódeportálást elrendelő törvény megszavazását, azt is keresztény meggyőződésével indokolta. Végül ugyan csak a krisztusi emberszeretet törvénye nevében tiltakozott számtalanszor János a náci koncentrációs táborok és a zsidók deportálása ellen. Ezek voltak a szlovákiai magyar keresztényszocializmus utolsó megnyilatkozásai.”⁴⁸

⁴⁷ MOL- 173/pol-1944.

⁴⁸ Esterházy Lujza levele András Károlynak. Másolat: OSZK, TLA. Dok. 1071/1990.